زمانی شانۆ

لە عەرەبییەوە: نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو
(زانکۆی سەڵاحەددین- کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی)

پێشەکی

باسکردنی زمانی شانۆ، واتای نوێبوونەوە لە ڕوانگەی بۆچوون و هزرەکان دەگەیەنێت، زمان قاڵبێکی متبوو و پەیکەرێکی مردوو نییە، بەڵکوو ڕەوشێکی دینامیکی هەیە و گوزارشت لە بەردەوامی و هەمیشەیی دەکات، ئەم زمانە توانایی و وزەی ڕۆشنبیریی گشتی گەلان پێک دەهێنێت، وزەی هزری گەلانە، هەروەها وزەی هۆشیاری و درککردنە لەلای ئەو گەلانە، لەبەر ئەوە ناوونیشانی زمانی شانۆ چەندان دەرگا دەخەنە سەرپشت و ئەنجام خودی ناوونیشانەکە دابەش دەبێتە سەر چەند دابەشبوونێکی زمانەوانی، کە هەموویان لەژێر ئەم ناوونیشانەدا جێیان دەبێتەوە (زمانی شانۆ).

لەگەڵ ئەوەشدا ئەم جۆرە زمانە گوزارشت لە حاڵەتی نوێبوونەوەی بەردەوام دەکات، نەک لە دووبارەبوونەوە، لەسەر ئەم بنەمایە دەڵێین زمان فرەیە، لایەنی جوانناسییەکەشی لە زانینی چۆنیەتی دابەشبوونییەوە دەست دەکەوێت، کە ئایا چۆن ئاماژە و واتاکانی زمان تێ بگەین، متبوون بە مردوو هەژمار ناکرێت، چونکە متبوون گوزارشت لە زمانێک دەکات، هەروەک وتراوە بێدەنگبوون لە قسەکردن ڕەوانترە، لەم دەستپێکەوە وەک پێکهاتەیەکی نەرم لەگەڵ زماندا مامەڵە دەکەین، کە توندی و ڕەقی ڕەت دەکاتەوە و ڕێی دروستبوون و بەرهەمهێنانی خۆش دەکات، کەواتە زمانی شانۆ بە زمانێکی هۆکارئامێز هەژمار دەکرێت؟

ئەم پرسیارە لە پێشبڕکێی نێوان زمانی پەتی و ڕەمەکی و لەنێوان زمانە ڕەمەکییە خۆجێییەکانیشدا چڕ دەبێتەوە، هەروەها لەو ڕوانگەیەشەیەوە چڕبوونی خۆی لەناو توێژەکانی کۆمەڵگە بەپێی توانست دەبینێت، زمانی هۆکارئامێز گەیەنەرترە لەوانی دی، چونکە زیاتر لێیان تێ دەگەین و خێراتر بڵاودەبێتەوە، ئەم زمانە لەناو خەڵکی ئاسایی و گشتیدا پرسیارێکی دیکە ئاراستە دەکات، ئایا ئامانج لە زمانی پەتی هەر بڵاوبوونەوە نییە؟ لێرەدا باس لەو زمانە پەتییە، یان ئەو زمانی سێیەمە دەکەین، کە لە نێوان سەرجەم گەلاندا لە چەمکە گشتییەکەی زمان نزیک بێت.

زمان/ لەڕووی زمانەوانییەوە

لـە کۆمەڵـە دەنگێـک پێـک دێـت، کـە هـەر نەتەوەیـەک بـۆ پێویسـتییەکانی خۆیـان گوزارشـتی پـێ دەکـەن، هەروەهـا (لغی) و (لغات- زمانـەکان) ـە و دەشـوترێت: گوێـم لـە زمانەکانیـان بـووە، واتـە جیاوازی قسـەکانیانم گوێ لێ بووە، هەروەها زمان: هەمـوو ئامرازەکانـی ئاڵوگۆڕکردنـی سـۆز و هـزر و بیـرەکان دەگەیەنێـت، وەک هێمـا و دەنـگ و واژە و زمانـی جەسـتە: ئامـاژەی جەسـتە و گوزارشـتەکانی ڕوخسـار کـە لـە پێوەنـدی زارەکـی ناخواسـتییەوە دروسـت دەبـن. هێماکانـی زمانـی یـاوەر: واتـە دەربڕینـە نادەنگییـەکان، کـە لەگـەڵ پرۆسـەکانی ئاخاوتنـدا یاوەرن و هەندێک واتایان پـێ دەبەخشن و گوزارشـت لـە هەڵچوونـە جۆراوجۆرەکان دەکـەن، وەک ئـاوازی دەنـگ و یەکانگیرییەکـەی و هەڵوەسـتە و خەنـدە و هێـز و ئاهـ و ئاخەکان.....تـاد.

ئەگـەر لـە ڕوانگەیەکـی فەرهەنگییـەوە بڕوانینـە واتـای زمـان، بۆمـان دەردەکەوێـت، کـە چەنـد واتایەکی هەیە و تەنیا دەنگ و واژەکان ناگرێتەوە، بەڵکـوو پـەل بـۆ زمانـی دی دەکێشـێت، وەک زمانـی هێمـا و زمانـی دەنـگ و ئـاواز/ تیشـک و حاڵەتەکانی درککردن و هەڵچوون (کە هۆشـەکی و سـۆزدارین).

زمان واتای درککردن و سۆزداری لە چوارچێوەی هـزردا دەگەیەنێـت و وا لـە مێشـک دەکات لـە ئاخاوتـن، یـان لـە زمانـی فـرەدا قـووڵ بێتـەوە، هەندێـک جاریـش لـە چوارچێـوەی دڵـدا پێـک دێـت کـە حاڵەتـی سـۆزداری فرەیـە، جـاری واش هەیـە بـە هەڕەمەکـی دەردەچێـت، تـا گوزارشـت لـە سـۆزە مرۆییـەکان بکات کە لە هەڵوێستێکی دیـاری کـراوەوە دروسـت دەبـن، هەروەهـا زمـان شـێوازێکی ئاوازیانـە وەردەگرێـت، لێرەدا ئامـاژە بـۆ زمانـی موزیـک و ڕیتـم دەکەیـن، هێمـاش ئاماژە بـە دەنگی تیشـکئامێز دەکات، تیشـکەکان بـە ڕەنگـە فرەکانیانـەوە و بـە بەخشـینی ڕووناکـی و کزبـوو، ئـەوەی ڕووناکییەکانیـان چەنـد مانایـەک دەبەخشـن و چەنـد زمانێـک پێـک دەهێنـن کـە هێمائامێـزن و ئامـاژە بـۆ بیرکردنـەوە دەکـەن، لـەم حاڵەتـەدا جووڵەکـە وەک زمانێکـی هاریـکار دروسـت دەبێـت، بـە مەبەسـتی ڕوونکردنـەوە و شـرۆڤەکردن، لێـرەدا دەبینیـن جەسـتە چەنـد زمانێـک لەخۆدەگرێـت.

گرنگی زمان/ زمان و ڕوونکردنەوە

زمـان ئامرازێکـی پێوەندییـە- هۆکارئامێـزە، کـە ڕوونکردنـەوە پێشـکەش دەکات، ڕوونکردنـەوەش شـرۆڤە و واژیکردنـە، خـودای مـەزن ئامـاژەی بـەم واتایـە داوە، کـە دەفەرموێـت: ((وما ارسـلنا مـن رسـول الا بلسـان قومـه، ليبيـن لهـم))، ئـەم ئایەتە قورئانییـە بـاس لـەوە دەکات، کـە مەبەسـت لـەم پەیامـە تێگەیانـدن و بانگەشـەکردنی خەڵکـە بـۆ حـەق و ڕاسـتی، بانگەشـەکردنی خەڵکیـش بـۆ حـەق، تەنیـا بـە زمانێکـی ڕوون و ئاشـکرا دەبێـت، کـە هەمـوو خەڵـک لێـی تـێ بگـەن، فەرموودەکـەی پێغەمبەریـش (د.خ)، کـە دەفەرموێـت ((ان مـن البيـان لسحرا))، واتـە (ئاخاوتنـی ڕوون و ئاشـکرا سـیحراوییە)، کـە تێیـدا جەخـت دەکاتـەوە سـەر وتـەی وابەسـتەگی زمانەوانـی لەنێـوان قسـەکەر و گوێگـر، لـە شانۆشـدا وا پـێ دەچێـت ئاخاوتنـی ڕوون فـرە بێـت و تەنیـا ئاخاوتنـی زمانەوانـی نەگرێتـەوە، بەڵکـوو ڕێگەکانـی وابەسـتەگی لـەلای جاحـز (١٥٩- ٢٥٥ ک) فرەن، لەوانە زمان، واتە (واژە)، پاشـان (هێما)، پاشـان (گرێ)، پاشـان (هێـڵ)، پاشـان (حاڵ).....دەگەیەنێـت، پێـش ئـەوەش (جاحز) ڕوونبێـژی بـەوە پێناسـەکردووە، کـە ((ناوێکـە هەمـوو شـتێک دەگرێتـەوە کـە دەمامـک لەسـەر مانـا لابەرێـت))، واتـە هەمـوو ڕوونبێژییەکـە کـە بیسـەر بـەرەو واتاکـە پەلکێـش بـکات، هەمـوو ڕەگەزەکانـی بەڵگەکانیـش لـەم پرۆسـەیەدا وەک یەکـن، هـەر شـتێک ماناکـەت

بۆ ڕوون بکاتەوە و تێت بگەیەنێت، ئەوە لەم شوێنەدا بە (ڕوونبێژی) هەژمار دەکرێت.

ڕێگەکانی وابەستەگی لەلای (جاحز) چەندە زۆر و فرە بن، بەڵام (زمان) پلە و پێگەی یەکەمی لەو ڕیزبەندییەی نێوان قسەکەر و گوێگر هەیە، ئەمەش گرنگییەکی مەزن بە زمانی درکێنراو دەبەخشێت، بەتایبەتی لە نمایشکردنی شانۆکەدا، کەسی گوێگر/ وەرگر لە حاڵەتی ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ ئاخێوەر(نێرەر)ی پەیامەکە لە بەکارهێنانی زمانەکە وەک بەشێکی گرنگی نمایشکردنی شانۆکە. زمان ئامرازی پێوەندی یەکەم و سەرەکییە کە چەندان دەنگ و ڕەنگ و هزر و بیر لەخۆدەگرێت و گوزارشت لە حاڵەتی جەستەیی مرۆڤ دەکات لە حاڵەتەکانی سۆزداری و هزری جۆراوجۆردا، وەک (تووڕەیی) و (خەفەتباری) و (خۆشی) و (گفتوگۆکردن).

زمانەوانی سویسری (فردینان دی سۆسێر) (١٨٥٧ - ١٩١٣) باس لە هێمای زمانی کردووە، هێمای زمانی لە دووانەیی (هێما) و (هێمابۆکراو) پێک دێت، یان لە وێنەی دەنگی، یان مادی و وێنای مێشکی نامادی پێک دێت، هەروەها فەیلەسووفی ئەمەریکی (پێرس) (چارلس ساندرز) (١٨٣٩ - ١٩١٤) ئاماژەی بەوە کردووە، کە پێوەندی زمانی تەنیا (هێما و هێمابۆکراو) ناگرێتەوە، بەڵکوو پەل بۆ پێوەندی لەگەڵ سەرچاوەی گشتی، یان جیهانی دەرەکی دەکێشێت، بەم شێوەیە دەبینین کە پێوەندییەکی وێکچوویی وەک وێنەی فۆتۆگرافی کەسێک لە نێوانیاندا دروست بووە، هەروەها ئاماژەیەک هەیە، کە ئاماژە بە مانایەک دەکات وەک (باوێشک) کە ئاماژە بۆ خەو دەکات، بە هەمان شێوە (سیمبۆل- ڕەمز) ئاماژە بە مانایەک دەکات، وا پێ دەچێت ڕەنگ وەک سیمبۆلێکی سرووشبەخش ئاماژە بۆ شتێک دەکات، وەک ڕەنگی (سوور)، لەوانەشە واتای تووڕەیی بگەیەنێت لە حاڵەتی سووربوونەوەی دەم و چاو، یان ئاماژە بە حاڵەتی دی بکات.

پێکهاتەییەکانی ڕووس، زمانی ئەدەبی و زمانی هونەری و زمانی ڕۆژانەیان لەپێناو بنەماڕێژکردنی ئەدەبیبوونی دەق لەیەکتر جوداکردووەتەوە، چونکە هونەر ئامرازێکە بۆ چوونە ناو جەوهەر و کرۆکی هونەریبوونی بابەتەکان، خودی بابەتەکانیش هیچ گرنگییەکیان نییە، هەروەها (فیکتۆر یوریسۆڤیچ شکلۆڤسکی ١٨٩٣- ١٩٨٤) ئاماژەی پێ دەکات کە نووسەر و ئەدیبێکی ڕووسییە لەمیانەی باسکردنی هونەر ((تا وامان لێ بکات هەست بە شتەکان بکەین، تا بەرد ڕەق بکات و مەبەستەکەشی ئەوەیە بچێتە ناو ئەو سیحرەی لە کرۆکیدایە، وەک چۆن هەستی پێ دەکەین، نەک بەو شێوەیەی کە لە واقیعەکەدا هەیە)). پێکهاتەییەکان ڕووس ئاماژە بە داڕنینی ماڵیبوون (الالفة) دەکەن لە شتەکان، بۆ ئەوەی نامۆ نمایان بێت، ئەمەش وای لە (برێخت) کرد، کە ئاراستەی بەرەو نامۆیی ببات، ئەزموونی شانۆیی لەلای ئەو لەو کۆمەڵە هێمایە پێک دێت کە لە چوارچێوەی نوێدا بەکاردەهێنرێت، تا ئەو / ماڵیبوونە- الألفة / نەهێڵێت، کە بینەر لەکاتی بینینی هەڵوێستە شانۆییەکەدا لەسەری ڕاهاتووە، لەم ڕوانگەیەوە دەبینین قوتابخانەی (پراگ)ی زمانەوانی کە لە ساڵی (١٩٢٦)دا دامەزراوە، تیۆرێکی تایبەتی لە زماندا پەیڕەوکردووە کە ئەمەیە ((سیستمێکە لە ئامرازی دەربڕین پێک دێت و ئەرکی خۆی لە هاندانی تێگەیشتنی ئاڵوگۆڕکراو جێبەجێ دەکات، کاری زمانەوانان ئەوەیە لە ئەرکی کردەیی ڕووداوی درکاندنی هەست پێکراو بکۆڵێتەوە، ئایا چ شتێک دەگەیەنرێت؟ چۆن دەگەیەنرێت و بۆ کوێ دەگەیەنرێت و لە چ بۆنەیەکدا دەگەیەنرێت؟ زمان بە خۆی ڕاستەقینەیەکی واقیعە و تەرز و شێوازەکەی لەژێر کۆنترۆڵی پێوەندی دەرەکی نازمانەوانیدا، وەک ناوەندی کۆمەڵایەتی و ئەو

وەرگـرەی پێوەندییەکـەی بـۆ ئاراسـتە دەبێـت و ئـەو بابەتـەی پێوەندییەکـە دەیگرێتـەوە، لەبـەر ئـەوە پێویسـتە زمـان ڕۆشـنبیری و زمانـی بەرهەمـە ئەدەبییـەکان جیابکرێنـەوە و بـە هەمـان شـێوەش زمانـی وتـارە زانسـتی و وتـاری ڕۆژنامەڤانی لەیەکتـر جودابکرێنـەوە و زمانـی شـەقام و زمانـی فەرمیـش لەیەکتـر جودابکرێتـەوە... تـاد، زمـان دوو جـۆر لـە ڕەنگدانـەوەی کەسـێتی مرۆیـی لەخـۆ دەگرێـت، ڕەنگدانـەوەی مێشـکی و ڕەنگدانـەوەی سـۆزداری.. زمانـی نووسـراو و درکێنـراو هەردووکیـان وەک یـەک نیـن و هەریەکـە لـەو دوو زمانـە تایبەتمەنـدی خۆیـان هەیـە)). ئـەم وتـەیـەی دوماهـی قوتابخانـەی پـراگ جەخـت لەسـەر فرەیـی زمـان دەکاتـەوە، دەقـی ئەدەبـی زمانـی خـۆی هەیـە، دەرهێنـەر و نمایشـی شـانۆییش زمانـی خۆیـان هەیـە، لێرەدا ئێمـە بەرانبەر بـە شـیکاری دەقئامێـز و زمانەوانـی دەرهێنەریـن. ڕەخنەگـری پۆڵەنـدی (ڕۆمـان ئینـگاردن) (١٨٩٣ - ١٩٧٠) دەقـی درامـی بنەڕەتـی ڕوون کردووەتـەوە کـە گفتوگۆیەکـی درکێنـراوە لەسـەر تەختـەی شـانۆ کـە بینـەر و وەرگـر بـۆی دەڕوانێـت و لـە دەقـی یارمەتیـدەری جودادەکاتـەوە، کـە لـە ئامـۆژگاری شـانۆیی نەدرکێنـراو پێـک دێـت، درامـا لای ئـەم ڕەخنەگـرە ڕووداوەکان بەشـێوەیەکی مـاددی و نیگایـی پێشـکەش دەکرێـن کـە بەهـۆی دەربڕینـی واژەیـی درکێنـراو و ئامـرازی نیگاییـەوە بەیەکـەوە دەخرێنـەڕوو، ئەمـەش فرەیـی زمانـی شـانۆیی دەسـەلمێنێت، مەبەسـتیش لـەم وابەسـتەگییە لەگـەڵ وەرگر بـە چەنـد شـێوە و شـێوازێکی درکاو و نادرکاو دەگرێتـەوە.

زمانی دەرهێنان/ ڕوانگەی دەرهێنان/ زمانی دەرهێنەر

کاتێـک دەرهێنەرێـک مامەڵـە لەگـەڵ دەقێکـی شـانۆیی ئەدەبیـدا دەکات، ئـەوە بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ بـەدوای درامابوونـی دەقـدا دەگەڕێـت، گوشـاریش دەخاتـە سـەر هێمـا دراميیـەکان و پۆلێنیـان دەکات و تێبینـی و ڕێنمایـی دەربـارەی سروشـتی دەقـی شـانۆیی دادەنێـت، کـە پشـت بـەو دەقـە دەبەسـتێت و بـۆ نمایشـی شـانۆیی دەگۆڕرێـت و بـە بەشـداری چەنـد تەکنیـک و هونەرێکـی شـانۆیی لەلایـەن وەرگـرەوە دەبینرێـت، لەبـەر ئـەوە دەقـی دەرهێنەرەکـە جیـاوازی لەگـەڵ دەقـی نووسـەرەکەدا هەیـە، کەواتـە نووسـینی دەقـی شـانۆیی لەڕێگـەی وێنـای دەرهێنانـەوە دەرەنجامـی دووەم بەرهـەم دەهێنێـت، کـە لەگـەڵ سروشـتی بەرهەمـی نووسـەرەکە دژیـەک دەبێتـەوە، ئەویـش لەبـەر ئـەوەی گوتارێکـی شـانۆیی لەخۆدەگرێـت، بـەڵام ئەمـە واتـای ئـەوە نییـە دەقـی نووسـەرەکە فەرامۆش بکرێـت و لاببرێـت، داڕشـتنی زمانـی نمایشـکردنی شـانۆکە لەلایـەن دەرهێنەرەکـەوە کـە تەنیـا پشـت بـە دەقـی نووسـەرەکە دەگونجێنێـت، بەجۆرێـک دەرهێنـەر واز لـە چەنـد هێمایـەک دەهێنێـت، چونکـە دەقـی شـانۆیی هەمـووی ناکرێتـە نوانـدن، مەگـەر چەنـد دەقێکـی دیاریکـراو نەبێـت، کـە لـە ڕوانگەیەکـی دەرهێنەرانـەوە دادەڕێژێـت و لەگـەڵ ئـەم دەقـەدا بگونجێـت، وەک دەقـە مێژوویيـەکان، بـەڵام دەرهێنەرەکـە ناتوانێـت ڕوانگەیەکـی دیکـەی نـوێ لـە دەقـە شـانۆییەکەدا پەیڕەوبـکات، مەگـەر لـە بەشـە تەکنیکییـە بچووکەکانـدا نەبێـت لـە نمایشـەکەدا وەک (سـینۆگرافیا) بەگشـتی، ئـەم (سـینۆگرافیا) یـە دیسـانەوە لـە چەنـد زمانێـک پێـک دێـت کـە بەشـداری لـە نمایشـی شـانۆکەدا دەکـەن لەگـەڵ ڕوانگـە هونەرییەکـە، تـا نمایشـی دەرهێنانەکـە ڕێکوپێکتـر بێـت.

دەقـی دەرهێنەرەکـە هەرچـی چۆنێـک بێـت، پێویسـتە درک بـەوە بکەیـن کـە لـە دەقـی نووسـەرەکەیەوە سـەرچاوەی گرتـووە، چونکـە ئـەو دەقـە دەقـی یەکەمـە و هەمـوو هێمـا و مانـا و ڕێنماییـەکان و ڕوانگـەکان لەخۆدەگرێـت، هەمـوو ئەمانـەش دەبنـە یارمەتیدەرێـک بـۆ دەرهێنەرەکـە،

تـا بتوانێـت دەقێکـی دەرهێنەرانـەی لـێ پێـک بهێنێت، لەبـەر ئـەوە خوێندنـەوەی دەقی شانۆیی لەلایـەن دەرهێنەرەکـەوە دەبێتـە یارمەتیدەرێـک بـۆی بـۆ تێگەیشـتن لـە دەقەکـە بەتەواوەتـی، خوێندنـەوە وەک (سـەعد ئـەردش) ئامـاژەی بـۆ دەکات: ((کردنـەوەی کـۆدی دەقـە نووسـراوەکە، یـان کۆپیکراوەکـە، یـان خوێنراوەکەیـە لـەڕووی زمانەوانـی و جوانناسـی و هزرییـەوە)).

زمانی ئەکتەر

ئەکتـەری، حاڵەتـی کۆتایی نمایشکردنی شانۆیە، کە لەسـەر دەقێکی شانۆیی ئەدەبی یان دەقێکی ئەدەبی، یان نووسـینێکی درامـی بنیادنـراوە، لێرەدا دەبینیـن ئەکتـەر بەرانبـەر بـە دوو خوێندنـەوە دەوەسـتێت، خوێندنـەوەی یەکـەم پێویسـتە بیکات، کـە هیچـی لـە خوێندنەوەکـەی دووەم کەمتـر نییـە، کـە خوێندنـەوەی دەقـی نووسـەرەکەیە، تـا کـۆدە مەعریفـی و درامییەکـەی بکرێتـەوە و بابەتەکـە بەگشـتی ڕوون ببێتـەوە و چۆنیەتـی گونجانـی بابەتەکە لەگـەڵ تێڕوانیـن و جەسـتەی ئەکتەرەکـەش دەربکەوێـت، خوێندنـەوەی دووەم بـۆ ڕێنماییەکانـی دەرهێنەرەکەیـە کـە لەسـەر دەقـە شـانۆییەکە وەک دەقێکی یاریـدەدەر دایـان دەنێت، لێرەدا ئەکتەرەکە خـۆی بەرانبـەر بـە دەقێکـی دیکـە دەبینێتـەوە کـە هونەریتـر و تەکنیکیتـرە کە بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ بـۆ سـەرەتای جێبەجێکردنەکـە دانـراوە، لـەم دوو خوێندنەوەیـەدا زمانـی ئەکتەرەکـە دروسـت دەبێـت، کـە وا دەردەکەوێـت زمانـی بـەرەو ڕووبەڕووبوونەوەیـە لەگـەڵ وەرگرەکـە، بـەڵام زمانێـک لەگـەڵ تەکنیکـی نمایشـی شـانۆیی تەبایـە و لەگـەڵ وێنـای مێشـکی ئەکتەرەکـە دەشـگونجێت، ڕەنگدانەوەشـی لەسـەر جەسـتەی ئەکتەرەکـە زمانێکـی جەسـتەیی پێـک دەهێنێـت، بـەم شـێوەیە ئەکتـەر دەتوانێـت شـارەزای سروشـتی دەقـە درامییەکـە ببێـت، واتـە شـارەزای دەقـی نووسـەرەکە دەبێـت بـە هەمـوو پێکهاتـە و بابەتـە هەمەجۆرەکانـی کۆمەڵایەتـی و هونـەری و فەلسـەفی و ڕوانگـە و هـزر و بیـر و چۆنیەتـی مامەڵەکـردن لەگەڵیانـدا، ئەویـش بەگوێـرەی ڕێنماییەکانـی دەرهێنەرەکـە، تـا لەسـەر تەختـەی شـانۆکە ببێتـە جووڵـە و زمانەکـە بـە زمانێکـی دی کـە زمانـی ئەکتەرەکەیـە جێبەجـێ ببێت، وابەسـتەیی بـوون لـەم حاڵەتـەدا بەهـۆی ئەکتەرەکـەوە جیـاوازی لەگـەڵ وابەسـتەیی زمانەوانـی هەیـە وەک دەقـی نووسـەرەکە، لێـرەدا ئـەو دەقـە ئامادەیـی نابێـت و دەقـی دەرهێنەرەکـەش بـە هەمـان شـێوە ئامادەیـی نییـە.

لێـرەدا وەرگـر تەنیا ئەکتەرەکـە دەبینێت، ئەویش بـە چەنـد شـێوەیەک، شـێوەیەکی واژەیـی (زمـان) و (گفتوگـۆ) و شـێوەی بینیـن- نیگایـی بـۆ جەسـتەی ئەکتـەر و جووڵەکـەی، لەبـەر ئـەوە لێـرەدا ئەکتـەر بەرانبـەر بـە دوو زمـان دەوەسـتێت: زمانـی بینیـن، کـە لـە جەسـتە و بەرجەسـتەبوونەکانی پێـک دێـت، بەگوێـرەی دەقەکـە و بۆچوونـی دەرهێنـان کـە لەگەڵ ئەکتەرەکـە ئاوێتەبـووە، لێـرەدا شـێوەیەکی بیسـتنی دیکـە لـە ئارادایـە کـە زمانـە شـانۆییەکەیە، بـەڵام پێویسـتە ئەکتـەر لـە زمانـی شـانۆدا بەکارهێنانـی زمانەکـە بەرجەسـتە بـکات و گوزارشـتە واژەییـەکان بەگوێـرەی هەڵوێسـتەکان و بەگوێـرەی سروشـتی دەقـە درامییەکـە بەکاربهێنێـت، بـۆ نموونـە گوزارشـت لـە حاڵەتێکـی سـۆزداری بـکات کـە جیـاوازی لەگـەڵ حاڵەتێکـی دی هەیـە، وەک گوزارشـتکردن لـە دیمەنێکـی مێژوویـی، یـان باسـکردنی ئـەو دیمەنـە، مەسـەلەیەکی دیکـەش پێوەنـدی بـە ئـەدای ئەکتەرەکـەوە هەیـە لەڕێگـەی دەربڕینـەوە، کـە گرنگییەکـی لـە ڕادەبـەدەری هەیـە، بەتایبەتـی وەرگرەکـە بـەوردی ئـاگای لـە ئەکتەرەکـە دەبێـت کـە چـاو و گوێـی دەکاتـەوە، تـا نمایشـە شـانۆییەکە ببینێـت، ئیتـر لێـرەدا ڕوانگەیەکـی شـرۆڤەیی مـەزن دروسـت دەکات کـە لـە هونـەر و لـەو تەکنیکـە دروسـت دەبێـت و لـە بەرانبەریـدا لەسـەر تەختـەی

شانۆکە ڕوودەدەن، ئەدای دەربڕینەکە لە پرۆسەی وابەستەییدا گرنگە، چەندان نمایشی شانۆیی لاوازی ئەکتەرەکە لە دەنگ و هێزی دەربڕین شکستی پێ دێنێت، کە پەرتەوازەییەک لە نێوان ئەکتەر و نمایشە شانۆییەکە و وەرگرەکە بەشێوەیەکی گشتی دروست دەکات. وا پێ دەچێت گرنگیدان بە دەنگ و ڕوونی دەنگەکە مەسەلەیەکی دێرین بێت کە بۆ سەردەمی یۆنانییەکان دەگەڕێتەوە، (خۆریجۆس) کە سەرپەرشتی تیمی شانۆیی بوو و تێچووەکانیشی لەئەستۆدەگرت، خواردنەوەی بۆ ئەکتەرەکان پێشکەش دەکرد، تا لە دەربڕیندا دەنگیان بەهێز بێت.

ئەو وتەیەی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە دەقی شانۆیی دەقێکی تەواو نییە و مەبەست لێی ڕەخساندنی دەرفەتە بۆ ئەوانی دی کە بەشداری لە بەرهەمهێنانی دەقەکە بکەن، بە بەشداری ئەوانی دی پرۆسەی بەرهەمهێنان شێوەی تەواوەتی خۆی وەردەگرێت، ئەم پرۆسەیە بە دەرهێنەر و ئەکتەر و تەکنیکە شانۆییەکانەوە دەست پێ دەکات، ئەمەش ئامادەییبوونی چەند زمانێکی نمایشی شانۆیی دەسەلمێنێت، سەبارەت بە زمانی ئەکتەرەکە و گوزارشتەکانی لەسەر تەختەی شانۆ، دەبینین شێوازی ئاخاوتن بە دەربڕینەکان، بینەرەکە بۆ شرۆڤەکردنی پاڵ دەنێن، ئەویش لە ڕوانگەی ئەو سروشتەی ئەکتەرەکە لەمیانەی گفتوگۆ لەگەڵ ئەکتەرەکەی دیکەدا بەکاری دەهێنێت، لێرەدا دەبینین ئەکتەرەکە تەنیا پشت بە دەربڕین و شێوەی وتنەکەی لەسەر شانۆدا نابەستێت، بەڵکوو جووڵەیەکیشی لەگەڵدا بەکاردەهێنێت، چونکە واژە و شێوازی دەربڕینەکە لە جووڵەکردن پێک دێت، بۆ نموونە ئەگەر گفتوگۆ لەنێوان دوو کەسدا بەم دەربڕینە ڕووبدات: چۆنیت؟ ئەوە لەمیانەی هێزی دەنگەوە واتایەکی دی بەگوێرەی سروشتی گفتوگۆکە دەبەخشێت، کە ئایا دەربڕینێکە بۆ سووکایەتیکردن؟ یان بۆ پرسیار؟ یان بۆ گوزارشتکردنە لە هەڵوێستێکی نیگەرانی، یان شادی؟ هەموو ئەم وێنایانە وەرگر لە یەکێکیان تێ دەگات، لەبەر ئەوە دەبینین ((شێوەی درامایی دەربڕین، ئازادییەک بە بینەر دەبەخشێت، تا بە خۆی بڕیار لە جۆری دەقە شاراوەکە بدات کە لە پشت دەقە دیارەکەوە دەوەستێت و لە هەمان دەقی کەسیدا دایدەنێت، کە قسەکەی بۆ ئاراستە دەکرێت)). شێوازی دەربڕینی ئاخاوتنەکان بە ئاوێتەکردنیان لەگەڵ دەقەکەدا زمانێکی واژەییە کە هەڵوێستە دراماییەکە پێویستی پێیەتی و لەگەڵ وەرگرەکەدا وابەستەی هەیە و لەوانەشە هەر پێوەندی بە وەرگرەکە و دراماکەشەوە هەبێت، لێرەدا باسکردنی شانۆ بەشێوەیەکی تایبەت، دووبارە ((بارودۆخە مرۆیی و پێوەندییە مرۆییەکان دروست دەکاتەوە)).

ئەمەش مانای وایە هەڵوێستی درامی وابەستەیی زیاترە لەگەڵ وەرگرەکە، بە بەراورد لەگەڵ هەڵوێستە گوزارشتکارییەکانی دی کە پشت بە گێڕانەوە دەبەستێت وەک ڕۆمان، نووسینی گێڕانەوەیی ڕەهەندێکی وابەستەیی لەنێوان خوێنەر و زمانی نووسراودا هەیە، کەچی کاریگەری کەمترە لەو پێوەندییەی لە نێوان خەڵکدا هەیە، دراما خەسڵەتی کاریگەری خێراتر و بەهێزتر لەخۆدەگرێت، ئەویش لەمیانەی گەیاندنی پەیامەکان بە وەرگرێکی ئامادەوە.

زمانی شانۆی بازرگانی

بەشێوەیەکی گشتی زمانی شانۆی بازرگانی جیاوازی لەگەڵ زمانی شانۆی دیکە هەیە، مەبەستی سەرەکی ئەم جۆرە شانۆیە قازانجە، لەم شانۆیەدا ڕاهێنانی خێرا دەکرێت، بۆ ئەوەی شانۆکە زوو نمایش بکرێت، (پیتەر برۆک) لە کتێبی (ڕووبەری بەتاڵ)دا باس

لە شانۆی بازرگانی دەکات و بە (شانۆی کوشندە) وەسفی دەکات، واتە (شانۆی خراپ)، ئەم خێراییەش لە بەرهەمهێنانی شانۆدا وەک (برۆک) ئاماژەی پێ دەکات دەبێتە هۆی لەدەستدانی (زیندوویی لە داهێنانی نوێ))، ئەم نوێیەش دەبێتە ناوێک بۆ شانۆکە، هەروەک لە بۆچوونەکەی (برۆک)دا دەردەکەوێت، تا ببێتە شانۆیەک و جیاوازی لەگەڵ شانۆی کوشندەدا هەبێت کە بە شانۆیەکی (بەد- خراپ) ناوی دەبات، لەوەش زیاتر پێویستە پشت بە کۆمەڵە هەوادارێکی رەخنە ببەستێت کە دەرەنجام دەبێتە هۆی گەورەکردنەوەی رۆڵی ئەو شانۆ کوشندەیە، مەبەستیش لەم پرۆسەیە قازانجە. ئامادەکردنی خێرای نمایشی شانۆیی کاریگەری دەکاتە سەر حاڵەتی دەربڕین لای ئەکتەرەکە و دووبارەکردنەوەش ئەکتەر و بینەر بێزار دەکات، ئەمەش رەنگدانەوەی لەسەر ئەدای زمانەوانی ئەکتەرەکە دەبێت و دەرەنجام وابەستەیی کەم دەکاتەوە.

لەخۆوەوتن (ئیرتجالی) و زمانی شانۆیی

لەوانەیە مەسەلەکە بەشێوەیەکی جودا بخرێتەڕوو، کاتێک باس لە لەخۆوەوتن وەک نمایشێکی زمانەوانی دەکەین کە پشت بە فرەجۆری زمانەوانی ببەستێت، ئەوجا چ بە واژە، یان بە جووڵە بێت، بەڵام گرنگ ئەوەیە بزانرێت لەخۆوەوتن پشت بە کارێکی شانۆیی ئەوتۆ دەبەستێت کە پێشوەخت رێککەوتنی لەسەرکرابێت، چونکە پرۆسەکە بە شێوازێکی هەرەمەکی بەڕێوە ناچێت و لەخۆوەوتن لەم چوارچێوەیەدا دەخولێتەوە کە دەکرێ بڵێین ئەم زمانە شانۆییە لەخۆوەوتنە لە چوارچێوەی میللی بووندا جێی دەبێتەوە، کە شانۆیەکە جەماوەری هەیە، ئەمەش مانای ئەوە نییە تەنیا پشت بە زمانی زارەکی لەم جۆرە شانۆیەدا ببەسترێت، بەڵکوو زمانی پەتیشی تێدا بەکاردەهێنرێت، بەڵام سروشتی لەخۆوەوتن ئەوەیە کە نمایشەکە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دی دەگوێزرێتەوە کە لەگەڵ زمانی/ میللی/ و / زارەکیدا/ دەگونجێت، ئەوجا لە هەر کۆمەڵگەیەکدا بێت، ئەم جۆرە شانۆیە نمایشەکەی لە سروشتی رووداو و وێنەگرتن و زمان و ئەداکردنەوە گۆڕانی بەسەردا دێت، ((لەخۆوەوتنی شانۆیی لەڕووی مێژووییەوە لە سەردەمی کۆمەڵایەتی هاتووە، چونکە گوزارشتکردنە لە وزەی کۆمەڵ و ناکرێت بە کات و ساتێکی دیاریکراوەوە ببەسترێتەوە، تەنانەت لەخۆوەوتن بەوە دانرا کە بنچێکە بۆ داستانە میللییەکان و شێوە دراماتیکییەکان و سەرچاوەیەکە بۆ کۆمیدیای گریکی و رۆمانی و شێوازێکی جێگیریشە بۆ کۆمیدیا (دی لارتی) ئیتاڵی بەشێوەیەکی تایبەت)).

ئەم هێمایەش جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە لەخۆوەوتن بەشێوەیەکی دینامیکی بۆ وابەستەیی لەگەڵ وەرگر هەوڵ دەدات، وا پێشبینی دەکرێت بە زمانێکی روون و واژی بێت، ئەمەش مانای ئەوە نییە زمانی پەتی بە زمانی لەخۆوەوتن هەژمار نەکرێت، لە کاتێکدا راستە کە نووسەر دەقێکی لەخۆوەوتن بە زمانی پەتی بنووسێت، بەتایبەت لەلایەن دەوڵەتەوە چاودێری چالاکی شانۆیی دەکرێت کە لەوانەیە زمانە پەتییەکە بۆ زمانی رەمەکی بگۆڕێت، ئەویش لە حاڵەتێکدا ئەگەر ئەکتەرەکە نەیتوانی لەگەڵ زمانە پەتییەکەدا بەردەوام بێت، لێرەدا ئاستەنگێکیش هەیە کە چێژی وەرگر کەمتر دەکاتەوە و ((تایبەتمەندیەتی کۆمەڵایەتی لە دیاردەی لەخۆوەوتن وا دەخوازێت توانایی رەخنە و گاڵتەجاڕی و توانایی پێکەنینی وەرگر لەئارادا هەبێت)). لە کۆمەڵگەیەکدا پێویستە بۆ زمانی رەمەکی، یان لاساییکردنەوە بگەڕێینەوە، لەخۆوەوتنی ((شانۆیی شێوەیەکی گاڵتەجاڕیی

میللی لەخۆوەوتنەوەیە کە پێشەنگانی شانۆی عەرەبی لە لبنان و میسر ناسیویانە، ئەویش ئەوەیە نمایشی شانۆیی تەنیا پشت بە دەقی نووسراو نابەستێت، بەڵکوو پشت بە ڕێککەوتنێکی پێشوەخت دەبەستێت لە نێوان ئەکتەرەکان دەربارەی بیرۆکەی ئەو چیرۆکەی نواندنی بۆ دەکرێت، ئەویش پاش ئەوەی یەکێک لە ئەکتەرەکان بەگوێرەی ڕێککەوتنێک سیناریۆیەکی کورت پێشکەش دەکات، کە ڕۆڵی هەریەکێکیان دەستنیشان دەکات و جووڵەی گشتی ئەکتەرەکان دیاری دەکات کە پێویستە پێوەی پابەند بن)).

لێرەدا دەبینین لەخۆوەوتنەوە تەنیا ڕەهەندە میللییەکە دەگرێتەوە، کە گومان دەبرێت شانۆی لەخۆوەوتن تەنیا بۆ ڕەشۆکی خەڵکییە، لەوانەیە ئەمە تاڕادەیەک ڕاست بێت، بەڵام ئامانج لە لەخۆوەوتن ئەوەیە شانۆکە پێشکەش بە توێژێکی فراوانی جەماوەر بکرێت، چونکە جەماوەر ئامانجی شانۆیە، بەبێ جەماوەر نمایشی شانۆیی نابێت، توخمی وەڵامدانەوەی جەماوەر ئامانجی کاری شانۆیە، ئەم توخمە واتە ((توخمی وەڵامدانەوەی دینامێکی وا دەکات کە گاڵتەجاڕیی میللی لەخۆوەوتن لەڕووی هونەرییەوە پێک بێت، ئەویش لە چوارچێوەی پرۆسەی بەرجەستەبوونی کۆمەڵایەتی گۆڕین)).

لەبەر ئەوە شانۆی لەخۆوەوتن لەوانەیە لە نێوان زمانی پەتی و زمانی ڕەمەکی هاموشۆ بکات، بەڵام من لەو باوەڕەدام زمانی ڕەمەکی توانایی زیاترە بۆ ئەوەی بچێتە دڵ و دەروونی وەرگرەوە، مەبەست و ئامانجی نمایشی شانۆییش ئەوەیە کە بچێتە دڵ و هەناوی وەرگر و وابەستەییەک لە نێوان ئەکتەر و وەرگرەکە دروست بکات. یەکێک لە خەسڵەتەکانی لەخۆوەوتنی شانۆیی ئەوەیە کە توانایی هەیە زمانێکی هاوبەش لەنێوان ئەکتەر و وەرگردا دابهێنێت، ئەویش لەمیانەی گفتوگۆیەکی ئەوتۆ لەنێوان ئەکتەر و جەماوەردا کە لە خودی خۆیدا جێی مەبەست بێت، لەبەر ئەوە دەتوانین دەقی نووسراو لە شانۆی لەخۆوەوتنەوەدا بە دەقێکی کۆمەڵ هەژمار بکەین.

دەقی لەخۆوەوتن لە شانۆدا دەیەوێ هەژموونی دەقی نووسراو کەمتر بکاتەوە، ئەمەش مەسەلەیەکە جێی باسوخواسە و یەکلاکەرەوە نییە، هونەری نەمر تۆمار دەکرێت و بەهۆی چەندان ئامراز دەنووسرێت و شانۆش بە یەکێک لەو هونەرە نەمرانە هەژمار دەکریت کە کۆمەڵگە دەگۆڕن و شانبەشانی گۆڕانەکانین، لەبەر ئەوە باسکردن دەربارەی دەقی نووسراو و هەژموونی ئەم دەقە سەنگی کاری داهێنەرانە کەمتر دەکاتەوە، هەر کاتێک شانۆ پشت بە دەقی نووسراو ببەستێت، مانای ئەوەیە چەند جارێک دەشێت لەسەر شانۆدا بنوێنرێت، ئەمەش دووبارەبوونەوەیەکە بۆ دروستبوون و پێکهاتنی دەقی داهێنەرانە و نوێبوونەوە و خوێندنەوەیان، بەشێوەک لەگەڵ سروشتی گۆڕانی شوێن و کات و باری کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریدا بە گشتی بگونجێت.

زمانی شانۆیی و وەرگر

پاش ئەوەی نمایشی شانۆیی چەند دەقێکی بۆ دەستەبەر دەبێت، وەک دەقی نووسەر و دەقی دەرهێنەر و دەقی ئەکتەرەکە، لێرەدا دەقێکی نوێ لەو کۆمەڵە دەقانەوە سەرهەڵدەدات، تا دەقێکی تایبەت بە خۆی کە دەقی وەرگرەکەیە، دابتاشێت، وا پێدەچێت دەقی وەرگرەکە دەقێکی نازمانی بێت و بە هۆکاری دیکەوە دروست بووبێت، ئەم هۆکارانەش لە هۆکاری بیستن و نیگایی- بینیندا بەرجەستە دەبن، ئەم هۆکارانەش لە ڕووی ماددییەوە درکیان پێ دەکرێت، لێرەدا هۆکار و ئامرازی دیکەش هەن کە لە مێشکدا دروست دەبن، کە ئامرازی

درککردن و مەعریفین، وەک ئەنجامێکیش بۆ بینینی ئامرازی ماددی لەگەڵ ئامرازەکانی درکاندن و مەعریفی لە مێشکی وەرگر ئاوێتە دەبن.

لە ئەنجامی ئەم ئاوێتەبوونەشەوە دەقیکی شانۆیی تایبەت بە وەرگرمان دەست دەکەوێت و وەرگرەکانیش فرەن، پاش ئەوەش ئەم دەقە ناوێکی بۆ دروست دەبێت بەوردی بەو شێوەیەی لە مێشکی وەرگرەکەدایە لەمیانەی بینینی نمایشە شانۆییەکەدا، دەشێت ئەم بۆچوونەش لەگەڵ بۆچوونەکانی وەرگرەکە تەبا بێت، یان دژبەیەک بێت، ئەویش لەمیانەی پرۆسەیەکی مێشکیدا کە لەگەڵ بۆچوونە شانۆییەکەدا بگونجێت، یان نەگونجێت، کەواتە دەقی وەرگرەکە لە خوێندنەوەی ئاسۆیی نمایشە شانۆییەکەوە هەڵدەقوڵێت، هەروەک دەرهێنەری فەرەنسی (ئیشارد دومارسی) لە کتێبی (بنەماکانی سۆسیۆلۆژیای شانۆ)دا دەڵێت: ((ئەم خوێندنەوەیە حاڵەتێکی کۆنی وەرگرتنە و پشت بە چاوەڕوانیکردنی کۆتاییەکی ئاسوودە دەبەستێت کە بە ڕۆچوونێکی بەهێزی ڕووداوەکەوە بەستراوەتەوە، لەم حاڵەتەدا ڕەخنەگر بەشێوەیەکی بنەڕەتی گرنگی بە چیرۆکەکە دەدات و زنجیرەی شاراوەکان و کۆتاییەکەی ئاراستەیەکی پاکژی هەیە)).

خوێندنەوەی ئاسۆیی، کە (دومارس) باسی لێوەدەکات، حاڵەتێکی ئاوێتەییە وەک ئەنجامێک بۆ ئەو شتەی وەرگر لەسەری پەروەردە بووە، یان بە گوێرەی ئەو تەرزە کۆمەڵگەیەی سۆزداری بۆ هەیە، هەروەک بڵێی لێرەدا وەرگر بەدوای حاڵەتی سۆزداریی نمایشە شانۆییەکەدا دەگەڕێت و لەگەڵ سروشتی مرۆیی خۆیدا دەگونجێت کە لە تەرزە ڕۆشنبیرییە کۆمەڵگەییەکەیەوە وەری گرتووە.

دەقی ڕەخنەگر / زمانی ڕەخنەگر

باسکردنی دەقی وەرگر پەلمان بۆ باسکردنی دەقی ڕەخنەگرەکە دەکێشێت، دەقی ڕەخنەگرەکەش زمانەوانیی نووسراو، یان زارەکییە، کە گریمانە دەکرێت نووسراو و تۆمارکراو بیت، بەتایبەت کەسی ڕەخنەگر لە بوارەکانی زمان پسپۆڕە، یان لە شانۆ و توێژینەوەی ئەدەبی و داهێنانکاریدا پسپۆڕە، هەروەها پێویستە ئەو دەقە نووسراو بێت، تا ئەو شتانەی تێیدا دەوترێن، لەو مۆرکە دووربخرێنەوە کە لەوانەیە وەرگری ئاسایی لەگەڵیاندا هاوبەش بێت، لەوانەشە ڕۆژنامەوانێکی ڕەخنەگریش لەگەڵیدا هاوبەش بێت، ئەمەش زۆرجار نمایشی شانۆیی دەشێوێنێت، بەڵام ڕەخنەگر وا گریمانە دەکرێت کە زرنگ و هۆشیار بێت و سەرتاپای نمایشە شانۆییەکە بەشێوەیەکی بنیادنەر و بابەتییانە بخاتە ژێر توێکاری و لێکۆڵینەوەی خۆیەوە، چونکە ئامانج لە ڕەخنەی شانۆیی بەرهەمهێنان و خوێندنەوەی وابەستەییانەیە لەگەڵ وەرگرێکی دیکەدا، لەبەر ئەوە ئەم خوێندنەوەیە و دەقی ڕەخنەگرەکە وتەکەی (دومارسی) لەسەر جێبەجێ دەبێت، کە خوێندنەوەیەکی ستوونییە، ئەمیش خوێندنەوەیەکی زرنگانە و ڕەخنەگرانەیە، لەم حاڵەتەدا وەرگر لەناو چیرۆکەکەدا بە سەهوودا ناچێت، بەڵکوو وەک تێبینیکاری لێ دێت کە پرسیار دەربارەی توخمە واتاییەکان ئاراستە دەکات، کە لە نمایشەکەدا دەردەکەون. ڕەخنەگر هەرچەندە وابەستەی مەعریفیی کۆمەڵایەتی هەبێت، کە لەم ڕوانگەیەوە ڕەخنەکەی تاڕادەیەک دەستنیشان دەکریت، کەچی ئامرازەکانی ڕەخنەگرتنی بەدەستەوەیە لە ڕووی ئاراستەکردنی پرسیار دەربارەی بنیادی نمایشە شانۆییەکە لەسەر ئاستی هونەری و ئاستی تەکنیکی، ئەو وەرگرێکی پسپۆڕە و پێوەندی بە خوێندنەوە ئاسۆییەکەوە نییە، کە (دومارسی) ئاماژەی پێ داوە.

شانۆی فره زمان / ڕۆحی زمان له شانۆدا

مادام ئەم قسەیە ڕاستە، ئەوە ئاماژەیەک بە چۆنیەتی دەرکەوتنی ئەم فرەجۆرییەی زمانەکان دەدات، ئەم دەرکەوتنەش بەرانبەر بە وەرگرێکی ئەوتۆ دەردەکەوێت تەماشای شانۆیەکی زیندوو دەکات کە لەپێشیدا نمایش دەکرێت. دەرهێنەری ئینگلیزی (ئیدوارد گۆردون گرەیک) بەشێوەیەکی دی ئاماژەی بە شانۆ کردووە، کاتێک دەڵێت: ((هونەری شانۆ لەو گەمەیەی ئەکتەرەکەدا بەرجەستە نابێت و لە دەقی شانۆکە و لە دەرهێنانەکەی و لەو سەمایەشی بەرجەستە نابێت، بەڵکوو لەو توخمانەوە سەرچاوە دەگرێت کە پێکی دەهێنن: هێما کە ڕۆح و گیانی هونەری نواندنە، وشەکان جەستەی دەقی شانۆین، هێڵ و ڕەنگەکان بوونی ڕاستەقینەی دیکۆر و ڕیتمەکان پێک دەهێنن، کە ڕۆحی سەمان... ڕۆژێکیش دێت شانۆکان دەقی شانۆییان دەست ناکەوێت و ناچار کاری دی دادەهێنرێن کە لە هونەری شانۆوە سەرچاوەیان گرتبێت)). وەک هەڵوەستەیەک بۆ شیکردنەوەی ئەم وتەیە، بۆمان دەردەکەوێت، کە شانۆ لە تێکڕای ئەم زمانانەوە دروست دەبێت، ئایا چۆن ئەکتەر دەتوانێت زمانەکەی خۆی لەمیانەی جووڵەیەکی سروشئامێز دروست بکات کە بۆ وەرگرەکە بگوێزرێتەوە؟

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت، کە ئەکتەرەکە وەک بلێی کەسایەتییەکە دەپۆشێت و لەبەری دەکات و دەزانێت چی بکات و جووڵە و چالاکییەک بەرجەستە بکات کە لەگەڵ بابەتە شانۆییەکەدا دەگونجێت، بەبێ هەڕەمەکیبوونی جووڵەکە، کە ئاماژە بە حاڵەتێکی بەدەر لە نمایشە شانۆییەکە دەکات، ئەو وشەیەی ئەکتەرەکە بەرجەستەی دەکات، گوزارشت لە توانایەکەی دەکات لە گواستنەوەی ئەو وتەیە لەمیانەی دەنگ و ئەداکردن و هێزی گوزارشتکردن و خواستی کاریگەری و گوزارشتکردن لە هەڵوێستەکە لە نمایشی شانۆییدا دەکات، ئەویش بە ئاماژەکردن بۆ ئەو ڕەنگانەی لەگەڵ نمایشەکەدا ئاوێتەن، نەک تەنیا دیکۆرێک بێت و تەختەی شانۆکەی پێ برازێنرێتەوە، ڕیتمە موزیکییەکەش لەگەڵ جووڵەکەدایە و گوزارشت لە ڕوانگەی دەربڕینی دیمەنەکە لە تێکڕای نمایشە شانۆییەکە دەکات کە ئامانجی خودی نمایشەکەیە، لەم گوزارشتەی وتەکەی (گرەیک) دەربارەی دەقی شانۆیی ئاماژەیەک بۆ دەرکەوتنی شانۆکە هەیە لەمیانەی پێکهاتەکانی خۆی و ئەو زمانانەی پێکی دەهێنن کە وەک ئایکۆنێکی تەواو دەردەکەوێت.

دەربارەی ئەم نمایشە شانۆییە (گرەیک) دەڵێت: ((شانۆی داهاتوو دەبێتە شانۆیەکی بۆچوونەکان، نەک شانۆیەک لە سرووت و وتەکان... شانۆیەک تێیدا بیستنمان لە بینین زیاتر بێت، شانۆیەکی سادە لە ڕێگەی هەستەوە هەموو کەس لێی تێ بگات، کە پڕ جمە و جووڵە بێت، جووڵەیەک لە واقیعدا سیمبۆلی ژیان بێت)).

له نێوان دەق و نمایشدا

ئەو بەستەرەی دەقی شانۆیی بە نمایشی شانۆیی دەبەستێتەوە و جودا ناکرێتەوە، هەردووکیان جمکن و بەبێ یەکتری ژیان بەسەر نابەن، لەوەش زیاتر، توخمێکی دیکەش هەیە لەم وابەستەییەدا لەگەڵیاندا بەشدارە کە وەرگرەکەیە، بەڵام لێرەدا وەرگرەکە دوای نمایشە شانۆییەکە دەکەوێت کە دروستبوونی دەسەلمێنێت، چونکە بە بینینی وەرگرەکە نمایشەکە لەدایک دەبێت.

(خاتوو ئان ئۆبرسفیلد)ی فەڕەنسی دەربارەی شانۆ دەڵێت: ((هونەری جیاوازییەکانە، هونەرێکە تایبەتمەندییەکانی خۆی دەهۆنێتەوە و توخمەکانی پێکی دەهێنن و جیاوازییان پێ دەبەخشێت کە خودی چاوگە هەمەچەشنەکانین،

شـانۆ دەقێکـی ئەدەبـی ئەوتۆیـە کـە لـەڕووی درامییـەوە توخمـی خەیاڵـی تێـدا کرۆکئامێـز و جەوهەرییـە کـە نمایش و بینینـە و خەسـڵەتە بنەڕەتییەکـەی لـە هەنووکەیی بوونیدا بەرجەسـتە دەبێت، چونکە بە (ئێستا- لێرەدا) پەیوەسـتە، کە ئەکتـەر و جەماوەرەکە ئامادەن، بەم مانایە دەقی درامایی هەمیشە بە داخراوی و چەسپاوی دەمێنێت، چونکە لـە دەقێکی نووسـراودا هەیـە و دەخوێنرێتـەوە، بـە پێچەوانـەی نمایشـی کـراوە کـە بـە هەنووکەیـی و ڕاگـوزەر وەسـفی دەکات کـە دوو کـەڕەت دووبـارە نابێتـەوە، چونکـە لـە کاتـی گێڕانـەوەدا سیسـتمێک لـە پێوەندییـە لەیەکئاڵاوەکان لەگـەڵ پێوەندییـە زمانەوانییـەکان بەرهـەم دەهێنێـت کـە بـۆ گفتوگـۆ پێکهاتـوون، مەرجی واژەیی خەیاڵی بەو گوتارانە دەبەخشێت کـە کەسـەکانی شـانۆکە دەیانڵێـن، ئیتـر لـەم حاڵەتـەدا سـەخت و دژوار دەبێـت کـە وا بزانیـن نمایشـێکە بەبێ دەق لـە حاڵەتـی نەبوونـی ئاخاوتنێکـی نەدرکێنـراو)).

(ئـان ئۆبرسـفیلد) جەخـت لـەوە دەکاتـەوە کـە پێوەندییەکـی لێکئـاڵاو لەنێـوان دەقـی شـانۆیی و نمایشـی شـانۆییدا هەیـە و جەخـت لـەوەش دەکاتـەوە کـە نمایشـی شـانۆیی بـە هەمـان کار و هەمـان شـێواز دووبـارە نابێتـەوە، بـەڵام دەقـە شـانۆییەکە هـەر دەمێنێـت، بـۆ ئـەوەی دووبـارە بخوێنرێتـەوە.

لەمیانـەی خوێندنـەوەی دووەمـدا نمایشـێکی شـانۆیی نـوێ و جـودا بەرهـەم دێـت، چونکـە نمایشـی شـانۆیی پێوەنـدی بـە ئامادەبوونێکـی هەنووکەییـەوە هەیـە، ئـەم هەنووکەییـەش نمایشـی شـانۆیی دروسـت دەکات کـە جارێکـی دی پێوەنـدی بـە وەرگرەکـەوە دەبێـت، وەرگـری نمایشـی شـانۆیی پێـش سـاڵێک بـۆ نموونـە جیاوازی لەگـەڵ نمایشـەکەی پاش ساڵێکی دیکە دەبێـت، بێگومـان وەرگرەکـە لـە ڕوانگـەی نمایشـە شـانۆییەکەوە جیـاوازی دەبێـت، نمایشـی شـانۆیی ئێسـتا و جـاران جیاوازیـان هەیـە، باسـکردنی یـەک دەقـی شـانۆیی ڕوونـە کـە بـۆ چەنـد نمایشـێک بـۆ دەقـە شـانۆییەکە پێشـکەش بکرێـت، ئەم نمایشـانە لـە ئـان و سـاتی پێشکەشـکردنیاندا لەدایـک دەبـن و هەنووکەییـن، لەمیانـەی وتەکـەی (ئۆبرسـفیلد) دا تێبینـی دەکەیـن بـاس لـە سـێ خەسـڵەتی سـەرەکی دەکات کـە شـانۆ پێـک دەهێنـن کـە ئەمانـەن: دەق و نمایـش و وەرگـر، کـە هیچیـان بەبێ ئەوانی دی بوونیـان نابێـت، دەقـی شـانۆیی لەوانەیـە بـۆ خوێندنـەوە بنووسـرێت، بـەڵام ئـەم ڕوانگەیـەی نییـە، بەڵکوو پێویسـتی بـە نمایشـی شـانۆیی هەیـە و نمایشـی شـانۆییش پـڕ بەپێسـت نابێـت بـە ئامادەیی وەرگرەکە نەبێت و پێویستی بـە ئامادەبوونـی ئـەو هەیـە.

گفتوگۆ لە نمایشی شانۆییدا/ ئەکتەر و وەرگرەکە

گفتوگـۆ لەنێـوان ئەکتـەر و وەرگر، هەرچەنـدە بـە چەنـد زمانێـک ئەنجـام بدرێـت، کەچـی ئامادەیـی واژەیـی خۆیـان لەمیانـەی وێنـەی مێشـکی وەرگرەکـە دەسـەلمێنن، ئەکتـەر نێرەرە، وەرگریـش پێشـوازیکارە و پەخشـکار هێمـاکان دەنێرێـت و پێشـوازیکاریش وەریـان دەگێڕێـت، لەبـەر ئـەوە گفتوگۆکـردن لەنێـوان وەرگرەکانـەوە دوای کۆتایـی هێنانـی نمایشـەکە بـە گفتوگـۆی مێشـکی ناودەبرێـت کـە بـۆ واژەکان دەگۆڕێـت، ئـەو هێمایانـەی ئەکتـەرەکان ئەنجامیـان دەدەن، هەرچەنـدە نـاوازەش بێـت لـە وێنـەی مێشـکی پێـک دێـن کـە وەرگـر دەیانکاتـە وێنـەی واژەیـی و هـەوڵ دەدات بـۆ زانینـی ڕادەی گونجان، یـان درککردنـی بـە نمایشـە شـانۆییەکە.

لـەم پرۆسـەیەوە گفتوگـۆ لەنێـوان وەرگـرەکان دروسـت دەبێـت کـە گفتوگۆیەکـی زمانەوانییـە، لێـرەوە درک بـەوە دەکەیـن کـە نمایشـی شـانۆیی

بەشێوەیەکی گشتی، هەرچەندە پشت بە دەنگ و وێنە و موزیک و ڕووناکی و سینۆگرافیا دەبەستێت، کەچی گفتوگۆیەکی واژەییانە و زمانەوانیانەیە.

باسکردنی گفتوگۆی شانۆیی بۆ (بۆلۆفۆنی) پەلمان دەکێشێت بۆ بوونی نمایشی شانۆیی کە فرەدەنگە، بەتایبەتی نمایشی شانۆیی گفتوگۆ لەنێوان چەند ئەکتەرێکدا بەڕێوە دەچێت، ئەو ئەکتەرانە گفتوگۆی خۆیان ئاراستەی وەرگرەکە دەکەن کە گفتوگۆیەکی فرەیە، زۆریش زیادەڕۆیی ناکەین ئەگەر بڵێین نمایشی شانۆیی مۆنۆدرامی نمایشێکی گفتوگۆیانەیە، مەبەستیش لەم (مەنەلۆگە) گفتوگۆیەکی یەکلایەنەی ئەکتەرەکەیە (گفتوگۆی خود)، ئەویش بەو مانایەی گفتوگۆ لەکاتی نمایشکردندا وەک پێشتر ئاماژەمان پێ کرد، گفتوگۆیەکە ئاراستەی وەرگرەکە دەکرێت، لەسەر ئەم بنەمایە نمایشی مۆنۆدرامی نمایشێکی گفتوگۆییە، بەڵام بە دەنگێکی کەمتر، فرەیی ئەم گفتوگۆییەش پاش لێبوونەوە لە نمایشەکە، لەسەر ئاستی وەرگری ئاسایی و وەرگری زانا و شارەزا دەکرێتەوە.

کۆتایی

چەند زمانێک بۆ دەق و نمایشی شانۆیی هەن، دەقی مۆنۆدراما زمانێکی هەیە کە جیاوازی لەگەڵ دەقی گفتوگۆکردندا هەیە کە دووبارە و مەنەلۆگ و گوزارشتی دەروونی زۆری تێدایە، هەروەها زمانی دەقی گفتوگۆش هەیە کە چەند ئەکتەرێک کاری لەسەر دەکەن، لەڕووی ئەم بابەتەوە زمانی دەقی شانۆیی لە بابەتێکەوە بۆ بابەتێکی دی دەگۆڕێت، دەقی مێژوویی چەند وشەیەکی زمانەوانی خۆی هەیە و جیاوازی لەگەڵ زمانی دەقە مشتومڕییەکە و زمانی دی منداڵیش هەیە، هەموو ئەم زمانانە ڕەنگدانەوەیان بەسەر نمایشە شانۆییەکەدا هەیە، وەک زمانێکی نمایشکردنی شانۆیی، لەڕووی سروشتی نمایشە شانۆییەکەشەوە زمانی شانۆیی کۆمیدی و زمانی شانۆیی تایبەت بە منداڵیش هەیە.

لەڕووی دووانەیی زمانی بەکارهێنراویشەوە دوو زمان هەیە: زمانێکی پەتی و زمانێکی زارەکی خۆجێیی، زمانی زارەکی زمانێکی هێمایییە، ئەگەر ئەم گوزارشتە ڕاست بێت، مەبەست لەم زمانە ئەوەیە کە زمانێکی کۆدکراوە، لەوانەیە وەک کاردانەوەیەک بۆ چەوسانەوە و ستەمکردن پەیدابووبێت، دەربارەی توێژێکی خەڵکی ئەنجام دراوە، لەڕێگەی کەسێکی نامۆوە حوکمڕانی کرابێت، لەم حاڵەتەدا دەبێتە زمانێک بۆ سووکایەتیکردن کە ئاراستەی توێژێک دەکرێت و توێژێکی دیکەش گوشەگیر دەکرێت، زمانی شانۆیی لەگەڵ دۆخی ئێستادا دەگونجێت، یان بۆ هەر سەردەمێک بە گوێرەی بارودۆخی ئەو سەردەمە دەگونجێنرێت.

لەم سەرچاوەیەوە وەرگیراوە و وەرگێڕراوە:
منصور عمايرة، اللغة المسرحية، مجلة الحوار المتمدن، عدد ٤٤٣١، ٢٢/ ٤/ ٢٠١٤.

پەراوێز و سەرچاوەکان

پەراوێزەکان

١- المعجم الوسيط، مادة لغة.
٢- قاموس المعاني/ موقع الكتروني.www.almaanv.com
٣- سورة ابراهيم الآية ٤.
٤ - الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر، البيان و التبيين، ج ١، تحقيق عبدالسلام هارون، مكتبة الخانجي، ط٧، القاهرة، ١٩٩٨.
٥ - هەمان سەرچاوە.
٦- عبدالحميد ابراهيم شيحة، الاتجاه السيميوطيقي في قراءة النص المسرحي، علامات في النقد، السعودية، ١٩٩٩.
٧ - هەمان سەرچاوە.
٨- هەمان سەرچاوە.

٩ – هەمان سەرچاوە.
١٠ – نوال ابراهيم، دينامية التلقي لدى المخرج و الممثل، عالم الفكر، الكويت، ١٩٩٦.
١١ – بن دهيبة بن نكاع، النص المسرحي المخرج والقراءة الخلاقة، كتابات معاصرة، لبنان، بيروت، ٢٠١٠.
١٢ – منصور عمايرة، الممثل الذات و الأداء والمعرفة، مجلة كواليس، الامارات العربية المتحدة، ٢٠١٣.
١٣- محمد صقر خفاجة، دراسات في المسرحية اليونانية، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة.
١٤- مارتن ايسلن، تشريح الدراما، دار الشروق، ط١، عمان، ١٩٨٧.
١٥- هەمان سەرچاوە.
١٦- بيتر بروك، المساحة الفارغة، ترجمة فاروق عبدالقادر، مركز الشارقة للابداع الفكري، الشارقة.
١٧- هەمان سەرچاوە.
١٨- ابراهيم عبدالله غلوم، المسرح والتغير الاجتماعي في الخليج العربي، عالم المعرفة، الكويت، ١٩٨٦.
١٩- هەمان سەرچاوە.
٢٠- هەمان سەرچاوە.
٢١- هەمان سەرچاوە.
٢٢- منصور عمايرة، المسرح و الوسائط، موقع الحوار المتمدن، www.ahewar.orq
٢٣- احمد حبيبي، النقد المسرحي، الملتقى الجزائري للمسرح المحترف، ٢٠١١.
٢٤ – هەمان سەرچاوە.
٢٥ – سعد أردش، المخرج، عالم المعرفة، الكويت، ١٩٧٩.
٢٦- هەمان سەرچاوە.
٢٧- عبدالرحمن بن زيدان، التجريب في النقد والدراما، منشورات الزمن، مطبعة النجاح الجديدة، الدار البيضاء، ٢٠٠١.

سەرچاوەکان

١- ابراهيم عبدالله غلوم، المسرح و التغير الاجتماعي في الخليج العربي، عالم المعرفة، الكويت، ١٩٨٦.
٢- احمد حبيبي، النقد المسرحي، الملتقى الجزائري للمسرح المحترف، ٢٠١١.
٣- بن دهيبة بن نكاع، النص المسرحي المخرج و القراءة الخلاقة، كتابات معاصرة، لبنان، بيروت، ٢٠١٠.
٤- بيتر بروك، المساحة الفارغة، ترجمة فاروق عبدالقادر، مركز الشارقة للابداع الفكري، الشارقة.
٥- الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر، البيان و التبيين، ج ١، تحقيق عبدالسلام هارون، مكتبة الخانجي، ط٧، القاهرة، ١٩٩٨.
٦- سعد أردش، المخرج، عالم المعرفة، الكويت، ١٩٧٩.
٧- سورة ابراهيم الآية ٤.
٨- عبدالحميد ابراهيم شيحة، الاتجاه السيميوطيقي في قراءة النص المسرحي، علامات في النقد، السعودية، ١٩٩٩.
٩- عبدالرحمن بن زيدان، التجريب في النقد والدرما، منشورات الزمن، مطبعة النجاح الجديدة، الدار البيضاء، ٢٠٠١.
١٠- قاموس المعاني/ موقع الكتروني.www.almaanv.com
١١- مارتن ايسلن، تشريح الدراما، دار الشروق، ط١، عمان، ١٩٨٧.
١٢- محمد صقر خفاجة، دراسات في المسرحية اليونانية، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة.
١٣- المعجم الوسيط، مادة لغة.
١٤- منصور عمايرة، المسرح والوسائط، موقع الحوار المتمدن، www.ahewar.orq
١٥- منصور عمايرة، الممثل الذات والأداء والمعرفة، مجلة كواليس، الامارات العربية المتحدة، ٢٠١٣.
١٦- نوال ابراهيم، دينامية التلقي لدى المخرج والممثل، عالم الفكر، الكويت، ١٩٩٦.